

УДК 371.14+316.485

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-2.19>**О. В. Гресь**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри наукових основ управління
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

САМОРОЗВИТОК УЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено саморозвитку вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти. Теоретично обґрунтовано способи організації системи методичної роботи закладів загальної середньої освіти, спрямованої на саморозвиток учителів: а) для досвідчених педагогів (зі стажем роботи понад п'ять років) у процесі самоосвітньої роботи; б) для вчителів-початківців (до п'яти років стажу роботи) під час запровадження психолого-педагогічного спецсемінару «Саморозвиток учителя: теоретичні та практичні аспекти». Відзначено особливу роль творчих високопрофесійних учителів як наставників і консультантів, які організують обмін думками і досвідом, надають рекомендації й допомогу колегам у здійсненні саморозвитку.

Визначено етапи роботи з учителями, а саме: розвиток спрямованості вчителя на саморозвиток (мотиваційно-орієнтаційний етап); самопізнання своїх властивостей і можливостей, усвідомлення бар'єрів саморозвитку через використання процедур самодіагностики, ігор-тренінгів, вправ на спостереження, створення портрету «ідеального вчителя», ведення особистого щоденника (пізнавально-діагностичний етап); оволодіння вміннями самопроектування та розробку програми самовдосконалення (проектувальний етап); реалізацію програми саморозвитку – набуття необхідних знань, умінь, якостей через включення вчителів до різних видів діяльності, чому сприяє використання активно-дискусійних методів навчання, виконання проектних робіт та індивідуальних вправ на самовиховання, самостійне опрацювання джерел із питань саморозвитку, надання консультативної допомоги та створення позитивної психоемоційної атмосфери (ритмізацію освітнього процесу, використання «бесіди-допомоги», залучення до навчання соціально-групових і художньо-естетичних вправ) (діяльно-результативний етап); самооцінку результативності самозростання, самоусвідомлення недоліків власних дій, внесення необхідних коректив у процес саморозвитку (оцінно-рефлексивний етап).

Ключові слова: учитель, саморозвиток, заклад загальної середньої освіти, система методичної роботи, способи, технологічні етапи.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку вітчизняної освіти висувають високі вимоги до психолого-педагогічної компетентності вчителя як ключової фігури функціонування Нової української школи. Найважливішою якістю вчителя є його здатність до професійного й особистісного зростання. Тобто сьогодні потребує вчителя-професіонала, педагога й науковця, який має бути не лише носієм сукупності знань і способів їх передачі, але й наділений спроможністю до творчої діяльності, якісних самозмін і власного самовдосконалення.

Постійний внутрішній саморух учителя, спрямований на реалізацію особистісного потенціалу та досягнення високого рівня професіоналізму, є запорукою позитивного впливу на дитину, яка розвивається, трансформації педагогічної діяльності в людинотворчий процес.

З огляду на це актуалізується проблема саморозвитку вчителя та створення сприятливих умов для розкриття внутрішніх потенцій учителів закладів загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям дослідження саморозвитку особистості

слугують насамперед праці психологів – як вітчизняних (Г. Балл, І. Бех, Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, С. Максименко, В. Семиченко), так і зарубіжних (А. Адлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг). Науковцями саморозвиток розкривається як явище, що пов'язує індивідуальне, соціальне та культурне начала в людському житті, розглядається у площині пошуків сенсу життя, реалізації особистістю своїх сутнісних сил у практичній, зокрема професійній, діяльності [1; 4; 7–9; 13].

Поняття «саморозвиток» посідає чільне місце у працях, присвячених проблемам професійно-педагогічної освіти. Дослідники (О. Іонова, М. Костенко, Я. Москальова, Л. Рибалко, О. Слободян, С. Сисоєва, І. Федотова та ін.) обґрунтовують моделі саморозвитку особистості у процесі підготовки майбутнього вчителя, розробляють технології саморозвитку, здійснення його психолого-педагогічної підтримки та супроводу [6; 7; 10; 14].

У низці праць (І. Зязюн, О. Іонова, І. Ісаєв, Ю. Каверін, В. Семиченко, В. Сластьонін) визначено актуальні проблеми професійно-творчого

саморозвитку вчителів, розкрито його зміст і шляхи реалізації [5; 11–13].

Водночас проблема саморозвитку вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти висвітлена у психолого-педагогічних джерелах недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття способів саморозвитку вчителя в системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Здійснений аналіз наукових праць (Л. Березовська, В. Єрмаков, О. Іонова, С. Карпенчук, С. Кузікова, В. Маралов, Я. Москальова, С. Сисоєва, Л. Сохань та ін.) доводить, що саморозвиток особистості є цілеспрямованим, умотивованим процесом особистісного становлення та самозмінювання з метою власного вдосконалення та самореалізації на основі внутрішньо значущих чинників і зовнішніх впливів [1; 4; 5; 8–10; 14].

Очевидно, що саморозвиток має бути невід'ємним складником життєдіяльності кожного вчителя, оскільки специфіка його професії полягає в тому, що він працює з людиною, а тому його власна особистість є важливим і міцним «робочим інструментом». Чим досконалішим є цей інструмент, тим успішнішим буде професійний результат. Отже, саме у педагогічній професії саморозвиток є обов'язковою передумовою досягнення професіоналізму та показником суб'єктності вчителя на всіх етапах його безперервної педагогічної освіти.

Відомо також, що існує істотна різниця між освітою майбутнього фахівця й освітою (удосконаленням майстерності, підвищенням кваліфікації, самозростанням тощо) діючого спеціаліста. Щодо студента, то заклад вищої освіти несе відповідальність за засвоєння майбутнім спеціалістом знань, умінь, навичок, розвиток певних якостей і здібностей, тобто за готовність людини до професійної діяльності. Якщо йдеться про діючого фахівця, то за засвоєння ним актуальних професійних та особистісних компетенцій відповідальність несе він сам, і тільки він сам може бути джерелом власної активності – мотивів, настанов, інтересів, цінностей тощо.

З огляду на це неможливо примусити вчителя як суб'єкта свого професійного становлення, розвитку й саморозвитку оволодівати способами й механізмами самозмінювання. Придатними можуть бути лише такі підходи, які опосередковано спонукають учителя до саморозвитку.

Окрім вищезазначеного, необхідно також урахувати такий важливий момент, як наявність певних бар'єрів людини, що перешкоджають будь-якій освіті, самоосвіті, саморозвитку. Такими трьома основними бар'єрами є бар'єри в людському мисленні, почуттях і вольовій діяльності. І необхідно працювати над усіма трьома бар'є-

рами, оскільки робота лише з одним видом бар'єрів порушує рівновагу і є небезпека однобічності, зокрема інтелектуалізація без практичних дій і без зв'язку з якісним, особистісним елементом життя почуттів або підвищення майстерності без реального розуміння цілей і змісту своєї діяльності тощо [2, с. 22–23].

Людині потрібні свідомість і мужність, щоб розпізнати свої бар'єри, проте справжні зміни відбуваються у процесі їх подолання. Розуміння особистістю своїх бар'єрів є першим кроком у пізнанні, самопізнанні та самозмінюванні.

У площині проблеми, що розглядається, важливе значення має система методичної роботи закладів загальної середньої освіти, основною метою якої є сприяння максимально повній професійній самореалізації вчителів, створення педагогічних умов для самопізнання, самовдосконалення, саморозвитку у сфері педагогічної діяльності.

В організації системи методичної роботи, спрямованої на саморозвиток учителів, слід урахувати особливості вчителів, зокрема наявність професійного досвіду. Так, молоді педагоги, котрі мають невеликий, до п'яти років стаж роботи у школі, зазвичай характеризуються обмеженим або інтуїтивним професійним досвідом, наявністю переважно емпіричних, поверхових знань у галузі саморозвитку особистості, нерозвинених умінь здійснення самоперетворення (перша група). Учителі зі стажем роботи понад п'ять років, із певним педагогічним досвідом, володіють певними знаннями та вміннями саморозвитку (друга група). Є також творчі високопрофесійні вчителі, які можуть слугувати взірцем самовдосконалення та власним прикладом спрямовували колег на досягнення високих результатів у професійній та особистісній сферах. Такі педагоги можуть виконували роль наставників і консультантів інших учителів: організовувати обмін думками і досвідом, надавати рекомендації й допомогу в ліквідації прогалин у знаннях, виправленні допущених помилок тощо (третья група).

Роботу з учителями необхідно здійснювати поетапно (мотиваційно-орієнтаційний, пізнавально-діагностичний, проектувальний, діяльнісно-результативний, оцінно-рефлексивний етапи). Так, формуванню спрямованості вчителя на здійснення саморозвитку (мотиваційно-орієнтаційний етап) сприяє змістовне проведення заходів (інструктивно-методичних нарад, індивідуальних і групових бесід, засідань творчих мобільних груп, науково-практичних конференцій, семінарів-практикумів, педагогічних читань, ярмарків педагогічних ідей) за тематикою особистісного розвитку; постійне оновлення джерел психолого-педагогічних знань і досвіду (нормативно-правових, інструктивно-рекомендаційних документів щодо реалізації розвивальної функції загальної

середньої освіти; періодичної педагогічної преси, науково-методичних матеріалів, електронної бази даних із проблем саморозвитку педагогів; анотованих каталогів авторських програм і технологій самовдосконалення тощо); ознайомлення учителів із носіями педагогічного досвіду організації саморозвитку вчителя.

На створення сприятливого мотиваційного середовища має спрямовуватися також проведення спільного дозвілля, зокрема виїзди на природу, пізнавальні мандрівки, спортивні змагання, творчі конкурси, святкування визначних дат і подій тощо.

Удосконалення знань і вмінь здійснення саморозвитку вимагає конкретної відповідної роботи в кожній із виділених груп. Так, для досвідчених учителів (друга група) системостворювальною є самоосвітня робота з поглиблення знань і вмінь саморозвитку. Самоосвіті вчителів сприяє систематичне пояснення педагогам ролі самоосвітньої роботи для вдосконалення професійної діяльності, індивідуальні бесіди про основні напрями самоосвіти, проведення циклів лекцій, семінарів із питань самоосвіти, стимулювання найбільш підготовлених учителів до науково-дослідницької роботи тощо.

Важливу роль відіграють психологи закладів загальної середньої освіти та педагоги-консультанти (третья група), які надають рекомендації та допомогу в оволодінні вчителями вміннями самопроекування (зокрема проведення тренінгу «Педагогічне цілепокладання» з використанням індивідуальних завдань і вправ на постановку й досягнення цілей самоосвіти), складанні програми самоосвітньої роботи (перелік літератури для опрацювання; форми, терміни та передбачувані результати – підготовка звіту або доповіді, опис досвіду тощо). Самоосвітня робота передбачає також добір педагогічних ситуацій відповідного характеру в науково-методичних джерелах і з власного досвіду, ведення щоденника «Самоосвітній маршрут учителя», що загалом уможливорює підвищення рівня аналізу та прогнозу проблем самоосвіти, самовдосконалення й саморозвитку вчителя [3, с. 60].

Для педагогів першої групи, які мають обмежений або інтуїтивний педагогічний досвід, пропонуємо розроблений автором постійно діючий психолого-педагогічний спецсеминар «Саморозвиток учителя: теоретичні та практичні аспекти», у якому активну участь можуть брати педагоги-консультанти (очолення роботи мікрогруп, ініціювання обміну думками, надання пояснень, доповнення доповідей тощо).

Істотному розширенню уявлень про себе, спонуканню до самопостереження та самоаналізу (пізнавально-діагностичний етап) сприяють: діагностичні процедури, тобто використання тесто-

вих методик, орієнтованих на виявлення готовності особистості до саморозвитку, здатності до адекватної самооцінки та корегування власних дій; ігри-тренінги, що спонукають учителя самостійно або у групі глибше «зазирнути» у себе; вправи, спрямовані на уважне безпристрасне спостереження й активне сприйняття об'єктів різної природи (речі, які оточують, предмети образотворчого мистецтва, життєві події та ситуації), що уможливорює активізацію органів відчуттів, стимулює розвиток умінь неупередженого сприймання нових знань; колективне створення портрету «ідеального вчителя» та порівняння його з уявленнями про себе; ведення особистого щоденника, де відбиваються індивідуальні характеристики, суттєві події в особистісній і професійній сферах тощо.

Діагностично-тестові процедури, групові обговорення, вправи на спостереження, ведення щоденників дозволяють виявити власні бар'єри саморозвитку (у мисленні, емоційно-почуттєвій і вольовій сферах) та усвідомити індивідуальні шляхи подолання перешкод, що блокують саморозвиток.

Здійснена робота дозволяє також визначити об'єкти самозмінення та конкретизувати мету саморозвитку (проекувальний етап), що спрямовує подальшу діяльність учителя. Об'єктами самозмін учителів можуть бути: отримання додаткових знань, подолання негативних якостей, зокрема позбавлення шкідливих звичок, розвиток інтелектуальних умінь і вольових якостей, розвиток умінь спілкування та художньо-естетичних здібностей тощо. Учителі можуть обирати декілька об'єктів самозмінення.

Підсумковим результатом проектувального етапу є розроблення вчителем програми особистісного вдосконалення, що надає можливість доцільно організувати свою діяльність, раціонально розподілити час, свої сили та ресурси. Для опису кінцевих бажаних результатів можна використовувати проєктивне малювання: «Я сьогодні», «Я в майбутньому».

На реалізацію індивідуальної програми саморозвитку вчителя спрямовується діяльнісно-результативний етап. Так, ефективному засвоєнню знань про професійний і особистісний саморозвиток, оволодінню вміннями, необхідними для самозростання, сприяє:

– використання активно-дискусійних освітніх методів – тематичні диспути та круглі столи, рольові ігри, зокрема ігри, що застосовуються в антропософській освітній практиці й активізують самостійність пізнання, стимулюють самозмінювання («Мікрофон», «Скульптура», «Цивілізація» тощо) [2; 5; 6];

– виконання проекту «Вектори саморозвитку педагога», у межах якого вчителі в невеликих мікрогрупах, по 5–7 осіб, обирають один

із векторів (напрямів) дослідження (наприклад, «Саморозвиток учителя та педагогічна кар'єра», «Виховання дитини як самовиховання вчителя», «Самоосвіта – шлях саморозвитку вчителя» тощо), яке здійснюється за такими основними кроками: постановка проблеми; збір, обробка, аналіз інформації; визначення шляхів вирішення проблеми; презентація результатів (створення ілюстративних матеріалів, ігрове моделювання);

– проведення індивідуальних консультацій для вчителів із метою надання допомоги у вирішенні питань особистісного та професійного характеру;

– виконання індивідуальних вправ внутрішнього характеру (за Р. Штайнером [15]), орієнтованих на самовиховання, саморегуляцію психічних станів (самоконтроль думок, досягнення душевної рівноваги й вольової активності).

Особливе значення має створення позитивної психоемоційної атмосфери, установлення діалогових стосунків співробітництва, чому сприяє: ритмізація освітнього процесу – чергування своєрідних пізнавальних «вдихів» і «видихів» (наприклад, слухання, засвоєння – це «вдих»; відтворення, власна практична діяльність – «видих»), використання «бесіди-допомоги», залучення соціально-групових (емоційне розкріпачення, передача предметів і ритму в колі тощо) і художньо-естетичних (музичні заняття, малювання олівцями та рідкими фарбами) вправ, що дозволяє вчителю переживати себе на кожному кроці пізнання, поглибити душевне сприйняття, розвинути комунікативні та рефлексивні вміння.

Самооцінювання та самокорегування процесу саморозвитку здійснюється вчителем на оцінно-рефлексивному етапі.

Висновки і пропозиції. Обґрунтовано способи організації системи методичної роботи закладів загальної середньої освіти, спрямованої на саморозвиток учителів: для досвідчених педагогів (зі стажем роботи понад п'ять років) у процесі самооцінювання роботи; для вчителів-початківців (до п'яти років стажу роботи) під час запровадження психолого-педагогічного спецсемінару «Саморозвиток учителя: теоретичні та практичні аспекти».

Визначено етапи роботи з учителями, а саме: розвиток спрямованості вчителя на саморозвиток (мотиваційно-орієнтаційний етап); самопізнання своїх властивостей і можливостей, усвідомлення бар'єрів саморозвитку через використання процедур самодіагностики, ігор-тренінгів, вправ на спостереження, створення портрету «ідеального вчителя», ведення особистого щоденника (пізнавально-діагностичний етап); оволодіння вміннями самопроєктування та розробка програми самовдосконалення (проєктувальний етап); реалізація програми саморозвитку – набуття необхідних знань, умінь, якостей через включення вчителів до

різних видів діяльності, чому сприяє використання активно-дискусійних методів навчання, виконання проєктних робіт та індивідуальних вправ на самовиховання, самостійне опрацювання джерел із питань саморозвитку, надання консультативної допомоги та створення позитивної психоемоційної атмосфери (діяльнісно-результативний етап); самооцінка результативності самозростання, самоусвідомлення недоліків власних дій, унесення необхідних коректив (оцінно-рефлексивний етап).

Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективними напрямками подальшого дослідження вважаємо з'ясування критеріїв і показників успішності саморозвитку вчителів та експериментальну перевірку визначених способів роботи з учителями, спрямованими на їхній саморозвиток.

Список використаної літератури:

1. Березовська Л.І. Самовиховання та саморегуляція особистості : навчальний посібник. Київ : Слово, 2011. 168 с.
2. Ван Хойтен К. Пробуждение воли: принципы и процессы в обучении взрослых. Киев : Изд-во «НАИРИ», 2005. 184 с.
3. Гресь О. Самоосвітня робота керівника загальноосвітнього навчального закладу як фактор успішності його професійно-управлінської діяльності. *Problemy nowoczesnej edukacji. Częstochowa: Wyższa Szkoła Lingwistyczna w Częstochowie*. 2018. Vol. VIII. P. 57–62.
4. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / за ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова та ін. Київ : Богдана, 2003. 520 с.
5. Іонова О.М. Особистісний розвиток вальдорфського вчителя у процесі професійно-педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія*. 1999. Вип. 11. С. 47–52.
6. Іонова О.М. Антропософськи-орієнтований підхід до освіти дорослих. *Педагогіка і психологія* 2018. № 4. С. 12–19.
7. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О.О. Біла, Т.Р. Гуменникова, Я.В. Кічук та ін. ; за ред. Н.В. Кічук. Ізмаїл, 2007. 235 с.
8. Кузікова С.Б. Психологія саморозвитку : навчальний посібник. Суми : Вид-во «МакДен», 2011. 148 с.
9. Маралов В.Г. Основы самопознания и саморазвития. Москва : ИЦ «Академия», 2004. 256 с.
10. Москальова Я.Ю. Проблема саморозвитку майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 36 (89). С. 324–330.
11. Педагогіка : учебное пособие / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. Москва : Школа-Пресс, 1998. 512 с.

12. Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І.А. Зязюна. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
13. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
14. Сисоєва С.О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія. Київ: ТОВ «Видавничепідприємство Едельвейс», 2014. 400 с.
15. Штайнер Р. Антропология и педагогика. Москва : Парсифаль, 1997. 128 с.

Hres O. Teacher's self-development in the system of methodical work of the general secondary educational institutions

The article is dedicated to the problem of teacher's self-development in the system of methodical work of general secondary educational institutions. The ways of organizing the system of methodical work at general secondary educational institutions have been theoretically substantiated. They are the ways for experienced teachers, who have work experience of more than five years, in the process of self-educational work, and the ways for teachers-beginners, who have work experience of up to five years, when introducing the psychological-pedagogical special seminar "Teacher's Self-Development: Theoretical and Practical Aspects". The author has noted a peculiar role of creative highly qualified teachers as mentors and assistants who organize the exchange of ideas and experiences, provide advice and assistance to colleagues in their self-development.

The stages of work with teachers have been determined. They are: development of teacher's focus on self-development (motivation-orientation stage); self-knowledge of own properties and capabilities, awareness of the barriers to self-development by using self-diagnosis procedures, games-trainings, exercises on observation, creating a portrait of "perfect teacher", keeping a personal diary (cognitive-diagnostic stage); mastering the skills of self-construction and development of a program of self-improvement (projecting stage); implementation of the program of self-development, which includes acquisition of necessary knowledge, skills and abilities through teachers' involvement in various activities due to use of active-discussion teaching methods, implementation of project works and performing individual self-education exercises, self-study of sources dedicated to self-development, providing consultative assistance and creating a positive psycho-emotional atmosphere (rhythmization of educational process, use of "talk-help", involvement of social-group and artistic-aesthetic exercises in training) (activity-resultative stage); self-assessment of the effectiveness of self-growth, self-awareness of the shortcomings of own actions, introduction of necessary corrections into the process of self development (evaluative-reflective stage).

Key words: teacher, self-development, general secondary educational institution, system of methodical work, ways, technological stages.